УДК 883 С – 32.091

ХУДОЖНЯ КОНЦЕПЦІЯ ІСТОРИЗМУ В НОВЕЛАХ ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА

Конончук М.М., к. філол. н., доцент

Київський національний університет ім. Т.Г.Шевченка

Засвоєння спадщини минувшини та її критичне використання є однією з важливих умов поступу як сучасної науки, так і суспільства в цілому. Тому історична та філологічна науки не можуть розвиватися без урахування і переосмислення вже зробленого. Особливо це важливо сьогодні. Адже ми стоїмо на порозі формування нової картини світу, що включає в себе концепцію глобального еволюціонізму. Ось чому перед сучасною освітою стоїть завдання формувати гуманістичну модель нового світогляду, нового мислення. У цьому аспекті історичні знання як феномен гуманізації все більше і більше захоплюють учених, педагогів, інтелігенцію, суспільство загалом. І тому, як ніколи, є актуальним звернення до нашої історії, до наших джерел, до наукової спадщини, світочів нашої літератури, як і культури в цілому.

Влітку 1914 р. розпочалася Перша світова війна. Західноукраїнські землі зразу ж стали тереном кривавих боїв. Їх захоплювала то російська царська армія, то знов поверталися австро-німецькі війська. Люди гинули від куль, голоду й пошестей. Австрійські військові власті знали про симпатії певної частини населення до російських військ. Багатьох власті арештовували і вішали чи заганяли в концентраційні табори на важкі роботи й голодну смерть. Міста і села вкрилися шибеницями та згарищами. Коли в лютому 1915 р. до міста Русова знову повернулась австрійська армія, Василя Стефаника арештували, звинувативши у шпигунстві. Багато зусиль доклали друзі, щоб урятувати його від розправи. Допомогло те, що він був депутатом від радикалів Покуття в австро-угорському парламенті. Деякий час письменникові довелося жити у Відні.

Після тривалого мовчання (12 років нічого не виходило з-під пера Василя Стефаника) і лише під впливом вражень подій Першої світової війни — нової світової трагедії, що розігралася на полях Галичини, — знову народилося слово письменника. У воєнних і післявоєнних оповіданнях “Марія” (1916 р.), “Дитяче горе” (1916 р.), “Нянька“(1921р.), “Сини”(1922 р.) появились нові мотиви. Розпочався другий період літературної творчості.

Тривалий час Василь Стефаник писав про події війни, про народжене нею всенародне горе і страждання.

Жахи війни яскраво передані в новелі “Діточа пригода”(1916 р.) через сприймання маленького хлопчика Василька, який лишився із сестричкою Настею біля вбитої матері. Кожної миті діти можуть загинути від кулі, але вони цього не усвідомлюють, хлопець навіть милується заграваю від вибухів “а, диви, як за Ністром жовніри кулями такими вогневими підкидають, шпуриють, але високо, високо, а куля горить, горить, а потім гасне. Граються ними, о, як їх багато!.. ”і війна йому здається: “ти дивиси на войну, яка вона файна...” [4, 174]. Письменник психологічно тонко і правдиво показав стан дітей у цій кривавій бійні, і немовби підтверджуючи думки Василя Стефаника, сучасний український письменник Борис Олійник в інтерв’ю газеті “Киевские ведомости” 25 жовтня 2000 року так охарактеризував свій стан у віці стефаниківського Василька, але вже іншої кривавої бійні (1941—1945) (цитата мовою оригіналу): “Психологическое состояние у меня, шестилетнего, было такое: просвистит снаряд, взорвется – страшно, а потом хочется еще... ” [1].

“Діточа пригода”— це була перша новела, написана Стефаником після тривалої перерви у творчості, — в 1916 р. Уперше з’явилася друком у буковинському календарі на 1917 р., що його видало чернівецьке товариство “Українські бесіди” у Відні. Це твір “надзвичайної поетичної сили” [3, 14]. Серед поля лежить убита жінка, за її труп ховаються від куль двоє дрібних діточок – меншенька Настя просить їсти і Василько дає їй знайдений у маминій пазусі просяклий кров’ю хліб, який так жадібно їсть, закривавлюючи своє лице і руки. “Насте, а тобі що? Го-го, цілий рот кервавий і руки? (...) Е, то не куля тебе вбила, то хліб замочився в крові, в маминій пазусі. А то погана дівка все їсть, як свиня, о, замазала лице, руки кров’ю” [4, 175]. “Натуралістичність цієї картини, — як зазначає М. Нечиталюк, — передає антимілітаристську позицію автора” [3, 14].

Війна принесла галицькій землі багато лиха. Та найбільше зло, хоче підкреслити Стефаник, не в матеріальних шкодах, а в моральних, що торкалися родинного життя. Шукаючи нетрадиційних вирішень теми, письменник знаходить їх у таких новелах, як “Пістунка”, “Гріх”, “Мати”. Людяність, душевність,

співчуття з боку чоловіка, що повернувся з фронту, і, навпаки, жіноча гордість, — такими рисами наділені герої Стефаникових новел у час воєнного лихоліття. Саме в новелах "Пістунка" і "Гріх" показано родинні трагедії, зумовлені війною. У час перебування чоловіків на війні в сім'ях з'явилися "чужі" діти.

Дівчинка-нянька Парася з новели "Пістунка" затіває гру в... похорони, пропонує своїм одноліткам голосити над живою ще дитиною. Вона знає, що ту дитину сьогодні вб'ють, бо вона прижита від гусара московської армії. І діти, а з ними і читач, приймають розповідь Парасі як щось природнє – тільки допитливий Максим намагається встановити, чим же відрізняється приречений на смерть малюк від інших: "він говорить: — Це така дитина, як кожда, а твій тато якийсь дурний" [4, 175].

І далі діти спокійно обговорюють, чи легко задушити дитину і з'ясовують, що "а то штука таке мале душити?", потім беруться ритуально голосити над ним, як над мертвим. Читач шокований, але ще не хреститься, як сільська баба Дмитриха, що побачила все це, але він сприймає подію щиро, бо письменник переконливо доводить художнім словом, що мало бути саме так. Саме тому, що читачеві не розкрито ніяких деталей про цих дітей, "група виглядає так, як би хто стряс із дерева великих лісниць, які на землі повалялися," а дитина, за якою голосять, "це така дитина, як кожда" [4, 176].

"Пістунка" написана влітку 1921 року й у тому ж році була надрукована в Коломиї в "Учительському календарі на рік 1922". У цій новелі, як і в новелах "Гріх" ("Думає собі Касіяниха") і "Мати", відчуваємо антивоєнне звучання. Письменник майстерно змалював родинні драми, породжені війною.

Горе старих батьків, сини яких загинули у вирі Першої світової війни, особливо сильно передано в новелі "Сини", написаній влітку 1922 р. і в листопаді того ж року опублікованій у Львові у "Літературно-науковому віснику", кн. 7. Твір було присвячено другові гімназійних років, адвокатові Льву Бачинському, одному з керівників радикальної партії в Галичині.

Виставу за мотивами даного твору поставив пересувний український театр у Галичині. Директор і режисер театру В. Главацький для вистави "Землі" серед інших новел використав новели, пов'язані з воєнною тематикою – "Вона – земля", "Сини", "Марія".

У статті "Під вражінням вистави "Землі"" (написаної 1943 р.) В. Стефаник розповів: "Сини" написані для наших жовнірів, які повернулися з визвольної боротьби, а Максим дійсно лишився сам, чи лиш він один..." [4, 280]. "Обдертий і обгризений дід" Максим, що втратив на війні обох синів згадує своє минуле, радість праці з дітьми і шле прокляття Богові: "Господи, брешуть золоті книги по церквах, що ти мав сина, брешуть, що-с мав!" [4, 179]. Цей твір — майже суцільний монолог старої людини з її невимовним горем.

Події Першої світової війни підказали Стефаникові ще одну актуальну тему. Галицькі українці, віками роз'єднані зі своїми братами на Сході, вперше віч-на-віч зустрілися з ними, як із солдатами російської царської армії. Новела "Марія" Василя Стефаника навіяна також подіями Першої світової війни. Це історичний твір, написаний у яскравій експресіоністичній манері. Час написання новели "Марія"— друга половина 1916 року. Новела присвячена пам'яті Івана Франка, який 28 травня того року помер. Вперше надруковано у "Віденському ілюстрованому альманасі на 1917 рік" – кривавого року, в альманасі, що його видавав Ярослав Веселовський – критик, публіцист і видавець ліберально-буржуазного напрямку (1881-1917). У 1926 році новела була включена до збірки "Земля".

Про жінку, що стала прототипом основного персонажа новели, Стефаник так згадував у статті "Під вражінням вистави "Землі": "Марія (...) донедавна жила тут, близько коло мене. Умерла в більшім завзяттю, ніж по програній війні, а сини її розлізлися десь по світі. Вона до смерті, ця Марія, панувала над оточенням" [4, 280].

Під час страшного голоду 1933 року на Україні у виданій збірці В. Стефаника у новелі "Марія" були пропущені такі слова "Тікало все, що жило. Ще недавно нікому доріг не ставало. Діти несли ще менші діти, мати несли за ними добуток... " [4, 357].

Доцільним буде спочатку визначитися з конкретною історичною ситуацією, яка лягла в основу написання твору (власне, стала історичним тлом, до якого автор додає багато нашарувань). Не будемо вдаватися в подробиці Першої світової війни, звернімося лише до долі українців в її ході. Зрозуміло, що українці опинилися по різні боки барикад (залежно від російського чи Австро-Угорського підданства). У російській Україні соціал-демократичні організації закликали не підтримувати війни, а вимагати автономії. Це створило урядові сприятливі умови для наступу проти національно-демократичних сил. Царизм також планував, захопивши Галичину, знищити в ній осередок "мазепинства", остаточно придушити український рух. Більша частина галицького громадянства підтримала Австро-Угорщину проти царської Росії. "Ненаситність царської імперії загрожує... нашому національному життю... яке знайшло охорону в конституційному ладі австрійської держави",— говорилося в Маніфесті Головної Української Ради у Львові від 3 серпня 1914 р. "Український січовий союз" (у 1912 р.) сформував легіон Українських січових стрільців, а на його основі — регулярний полк із добровольців, який брав активну

участь у обороні від царських військ. Молоді галичани сподівалися, що воюватимуть за інтереси поневоленого царською імперією українського народу... Вони не вважали себе ні класовими, ані державними формуваннями, але використовувалися імперськими силами, як і українська наддніпрянська молодь, кинута правлячими колами на братовбивчу війну.

Для українського народу Перша світова війна була братовбивством у прямому значенні цього слова. Сини роз'єднаної України були в складі двох воюючих армій. Марія з однойменної новели великі надії покладала на синів, вчила у школах. Але їх невідомо де розвіяла війна. "Її стодоли пусті, комора без дверей, порожня, хата – гола..." [4, 167]. Жінка вороже зустріла козаків із царського війська, але побачила в них братів із Східної України, які тяжко вболівають, що вони "самі один одного ріжуть". У творі відбилося прагнення роз'єднаного кордонами українського народу до возз'єднання: "Народ зривається на ноги. Напереді її сини, і вона з ними йде на тую Україну, плаче й голосить за своїми дітьми; хоче щоби були всі вкупі" [4, 172].

Саме цю братовбивчу війну бачимо ми у новелі через призму сприйняття матері. Виростила вона їх сильними, розумними, освіченими і запальними. Сама нестямилася, як опинились її діти на шляху, який сама вона їм приготувала. Та не лише вона одна: "...зійшлося їх сила, паничі і прості хлопці. Хоругви й прапори шелестіли над ними, і гримів спів про Україну. Попід мурами мами держали серця в долонях і дули на них, аби не боліли" [4, 168]. Матері з болем, але віддають своїх синів, свідомо віддають їх Україні. А потім "мстивий меч... простягся здовж землі" [4, 169]. Війна руйнувала все – побут, мораль, віру, надію. Скільки ворогів перебувало у Марії в хаті, а тут прийшли, та якісь не такі. Прийшли українці з іншого боку барикад, у яких "душа замерзла в тілі." У них немає слів для виправдання братовбивства, але віра в них та, що і в Маріїних синів, і пісень вони тих самих співають. І згадує Марія, що найменший син її в одному з ними таборі був, поки на Сибір етапом не повели за крамолу. І чує мати серцем, що усі вони – її сини, і не вороги вони одне одному, а така вже гірка доля у нашої землі.

Найперше хотілося б звернути увагу на відображення національної історичної пам'яті у творі. Погляньмо, як незвичайно поводяться солдати царської російської армії на окупованій території: вони просять дозволу зайти нагрітися в хаті і кажуть, що не зайдуть без господині. Поїсти вони також просять дозволу, а один цілує жінці руки, як своїй матері. Солдати повторюють, що "ми ваші діти", "я ж за свято Шевченка сидів довго в тюрмі" [4, 170], і хочуть вшанувати святий для Марії портрет Шевченка. Підсвідомо вона проникається симпатією до цих людей, бо відчуває спорідненість, а вголос все ще піддає сумніву їх доброзичливість, дорікаючи лихом, що несе їхня армія. Остаточно переконує жінку обурена репліка непрошеного гостя у відповідь на зневажливий її відгук про хустини, якими прикрасили портрет Шевченка. "А оці хустини, що ми ними Шевченка вбрали, це ж козацькі китайки, матусю. Наділили нас їми жінки наші, наші мами, сестри наші, щоби було чим голову вкрити в полі, щоби ворон очей не клював" [4, 171]. (Цей звичай сягає ще козацьких часів, коли дружина або наречена, відправляючи козака на війну, давала йому червону хустку "китайку", щоб на випадок смерті було чим покійникові голову покрити). І тут Марія нарешті визнає цих людей: "Ви, відий, тоті, що мої сини вас любили... українці..." [4, 172]. Вона не усвідомлює себе українкою, вона не називає так своїх синів, але спрацьовує згадка архетипічного символу хустки і Шевченка. Тепер мати здатна пробачити навіть те, що "ми самі, один одного ріжем", і віддає чужому синові сорочку свого (відоме, до речі, символічне значення сорочки-оберега в українській свідомості). Пізніше гурт жінок, що зійшовся на українську пісню до Маріїної хати, визнає чужих солдатів: "Вони такі, як у книжках писано здавна або мальовано на образах, як вони ще наші були" [4, 172]. Історична свідомість підказує спорідненість, але реалії дійсності інші, хоч і не можуть перекреслити цілком відчуття спільності: "... тепер вони московські. Де вони годні нам помогти? Отак, потихоньки, аби ніхто не чув, то забалакають" [4, 172].

І тут – кульмінаційний момент у змалюванні образу Марії. "Вона банує за синами, що два пішли до наших охітників, а найменшого взяли москалі на Сибір! Десь-то він серед таких, як ви, напастував вашого царя, що дуже мучить наш нарід" [4, 173]. Сини Марії, яких вона віддала Україні, опинилися у різних таборах, двоє серед січових стрільців, а один в царській армії Росії. Вони однодумці, зростали на одних ідеалах, та й зараз захищають одну мету (ні, захищали б, якби об'єдналися, якби обставини були іншими). Для матері вони рівні й однакові, вона не свідома конкретної політичної ситуації, але свідома того, що сини її захищають Україну.

Таким чином, дозволю провести собі дві паралелі до образу Марії Стефаника. Це не лише Богородиця, яка є символом кожної матері, яка є матір'ю кожному синові, яка пожертвувала своєю дитиною задля людства. Не випадково героїню звати Марією, і в спогадах своїх завмирає вона, "як на образі намальована". Марія Стефаника — це Україна, чиї сини, виховані на однакових традиціях, зі спільною вірою, сприйняттям, архетипічною свідомістю, змушені вбивати один одного.

І, нарешті, як же автор вбачає мету діяльності синів України? Її він вкладає в уста старшого Маріїного сина, коли той піднявся на вершечок насипаної на честь Шевченка могили на Західній Україні (в березні 1914 року виповнилось сто років з дня народження Т.Шевченка. У багатьох селах Західної України

селяни насипали кургани в пам'ять про поета): "...з нашої могили будемо дивитися на велику могилу на Україні, щоби ми були всі одної мислі" [4, 172].

Василь Стефаник створив в українській літературі жанр короткої реалістично-психологічної новели, для якої характерний "психологізм, драматизм зображуваних подій, глибокий, але прихований ліризм і лаконізм" [2, 25], зосередження основної уваги не на описі зовнішніх подій з життя сільського люду, а на відтворенні їхніх душевних трагедій, породжених соціальними та іншими причинами. Стислості творів В. Стефаника була підпорядкована й побудова їх. Письменник не вдавався до етнографічних описів сільських звичаїв і обрядів, не подавав широких пейзажних картин. В його новелах "майже немає історії формування персонажів" [2, 24]. Автор мало говорить від себе, більше говорять чи роздумують його персонажі. Тому велику роль у його новелах відіграють діалоги й монологи. А є новели, в яких авторська мова зовсім відсутня або зведена до коротеньких ремарок, немов у драматичному творі ("Вона — земля", "Діточа пригода"). Новели В. Стефаника часто називають своєрідними "психологічними студіями". З великою силою передає він думи й переживання наймитів і бідняків.

Як бачимо, новелістика Василя Стефаника другого періоду творчості розвивалася в тому ж художньому напрямі, що й раніше, але тематика стала іншою, та й герой новел також: це вплив Першої світової війни на життя галицьких селян, визвольна боротьба українського народу проти польсько-шляхетського гноблення. Концепція поетики художнього тексту — максимальне наближення до реалій життя через психологію художніх типів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бондаренко С. Свой среди чужих // Киевские ведомости. — 2000. — 25 жовтня.
2. Лесин В. Славетний новеліст // Стефаник В. Вибране /Упор. В. М. Лесин та Ф. П. Погребенник. — Ужгород: Карпати, 1979. — С. 5-27.
3. Нечиталюк М. Мов океан глибокого чуття//Стефаник В. Кленові листки. - К.: Дніпро, 1987.- С. 5-16.
4. Стефаник В. Вибране / Упор. В. М.Лесин та Ф. П. Погребенник. — Ужгород: Карпати, 1979.—392с.